

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 3 2008 | ÅRGÅNG 12

Bokförlaget THALES

Ingmar Persson

1. Miljöhotet ett »internt» problem för demokratin

1992 PUBLICERADE FRANCIS FUKUYAMA en bok som kom att bli mycket omdebatterad, *The End of History and the Last Man*. I den gjorde han gällande att »historien» som en kulturell, social och politisk process skulle nå sitt »slut» med den liberala demokratin därför att den representerar ett politiskt ideal som inte kan förbättras ytterligare. Den är ett oöverträffligt ideal av två skäl, resonerade han. För det första passar den bättre än andra statsskick en välutvecklad vetenskap och teknologi och den höga levnadsstandard som dessa befordrar. För det andra är den den statsform som bäst tillgodoser vad Fukuyama, i Hegels efterföljd, kallar människans »kamp för erkännande» (»struggle for recognition»). Den liberala demokratin tillfredsställer detta begär efter erkännande genom att skänka alla samhällsmedborgare *samma* grad av erkännande snarare än vissa (de styrande) mer erkännande på andras (undersåtarnas) bekostnad. Fukuyama går med på att den liberala demokratin inte fullständigt tillfredsställer medborgarnas begär efter erkännande – när allt kommer omkring vill de helst erhålla *mer* erkännande än andra får – och han betraktar detta som det huvudsakliga hotet mot den liberala demokratis hegemoni (1992, s. 314). Men han håller inte desto mindre fast vid att den klart bättre än andra styrelseformer tillgodoser detta begär.

Under den tidsperiod då Fukuyama skrev på sin bok svepte en demokratiseringsvåg över världen. Berlinmuren föll, Sovjetunionen upplöstes med påföljd att ett betydande antal länder fick regeringar som med rätta kunde göra anspråk på att vara demokratiskt valda. Senare har denna demokratiseringsprocess avstannat och muslimsk fundamentalism och nationalism har i stället gjort uppseendeväckande framstötter. Man skulle kunna tolka den muslimska fundamentalismen som ett annat uttryck för kampen för erkännande, som den muslimska kulturens strävan efter erkännan-

de efter sekler av ockupation och förtryck av kristna nationer. Jag avser inte att ge mig in på några förutsägelser om huruvida detta demokratiseringsstopp är temporärt och den liberala demokratin snart kommer att återuppta sitt segertåg. Men jag vill inte sticka under stol med att jag känner skepsis inför tanken att historien har ett »slut» i bemärkelsen av ett politiskt tillstånd så fullkomligt att det inte längre finns något som driver samhällsutvecklingen vidare, vare sig detta tillstånd antas vara den liberala demokratin eller något annat. Denna skepsis bottenar inte i en förnekelse av att något statsskick, t. ex. den liberala demokratin, kan utses till det ideala, utan i min misstanke att tillräckligt många människor är oresonliga nog att uppresa sig även mot det som ter sig idealt för samfundet som helhet, exempelvis för att de åtrår mer makt och anseende för egen del.

I denna uppsats skall jag fokusera på de västländer i vilka den liberala demokratin *har* varit segerrik och undersöka om det är rimligt att förmoda att denna seger är av det mer permanenta slaget eller om den liberala demokratin fastmer står inför problem som inom en överskådlig framtid hotar att undergräva den – och inte bara den utan till på köpet levnadsbetingelserna på jorden, så att den mänskliga historien tar slut i en annan och avsevärt mer tragisk mening än den Fukuyama hade i åtanke. De problem jag skall koncentrera mig på är *interna* eller *endogena* i de liberala demokratierna. Jag skall således inte diskutera problem av externt eller exogent ursprung som militära hot från andra, fientligt sinnade stater. Inte heller ämnar jag befatta mig med interna hot som är närbesläktade med sådana externa hot. Distinktionen mellan interna och externa hot är nämligen ofta ytlig och artificiell. Möjligheten att en muslimsk fundamentalistisk stat förklarar krig mot en demokratisk stat är ett klart externt hot mot den senare, medan möjligheten av terrorattacker från muslimska fundamentalister som lever i en demokratisk stat snarast är klassificerbart som ett internt hot. Samtidigt kan dessa hot uppenbarligen vara intimt sammanlänkade.

Hur som helst, det är inte interna hot av denna typ som skall selsätta mig, fastän de har något gemensamt med de problem som

är min angelägenhet. Det är att de samtliga är problem som har förvärrats genom den vetenskapliga och teknologiska utveckling som, enligt Fukuyama, också befrämjat framväxten och spridningen av den liberala demokratin. Massförstörelsevapen som kärnvapen är produkter av denna utveckling. De blir allt lättare att framställa och kan därför i en nära framtid vara i händerna inte bara på »skurkstater», utan på terroristiska enheter som kan operera inne i demokratiska stater. Detsamma gäller biologiska och kemiska ämnen som är ännu lättare att producera och distribuera i syfte att vålla massdöd. Infektionssjukdomar som mjältbrand och smittkoppar eller gift som ricin och sarin kan avsiktligt spridas i storstäder av små terrorgrupper eller rentav av enskilda avsigkomna individer. Biologiska hot är svårare att komma till rätta med genom internationella överenskommelser än hotet från konventionella militära stridsmedel eftersom de utgör baksidan av forskning som på det hela taget är mänskligheten till fromma.

Möjligheten av nukleära eller biokemiska attacker från terrorister ställer liberala demokratier inför övervakningsproblem som lätt kan komma i konflikt med den individens frihet och integritet som anses känneteckna dessa samfund. Det är enklare för totalitära regimer att försvara sig mot sådana anslag, och i sin iver att värna sig mot dem kan därför demokratier komma att efterlikna totalitära stater. Detta gäller i synnerhet eftersom dagens demokratier har miljontals medborgare, och generellt gäller att ju större ett samhälle är, desto större är medborgarnas anonymitet och behovet av en centralt organiserad kontroll därför att medborgarnas förmåga att hålla koll på varandra sätts ur spel.

Dessa interna hot förutsätter förstås existensen av illvilliga, ondskefulla eller kriminellt disponerade individer. Det gör inte de problem som utgör mitt huvudämne. De förorsakas av folk i gemen eller majoriteten i demokratierna och kan därigenom i högre grad härledas till demokratins väsen. Jag åsyftar de miljöproblem som har sin orsak i den överproduktion och överanvändning av olika nyttoföremål som livsmedel, bostäder, transport- och kommunikationsmedel, rengöringsmedel, etc. som utmärker vardagen i en

välfärdsdemokrati. Exempel på miljöproblem är förlust av skog och våtmarker: mer än hälften av jordens ursprungliga skogar och våtmarker har förvandlats till städer, vägar, jordbruksmark, golfbanor o.s.v. Andra problem är att vilda djurarter utrotas i en allt snabbare takt, att jordbruksland försvinner till följd av vind- och vattenerosion, att fossila bränslen som olja, kol och naturgas kan vara på upphällningen inom några decennier, att luft och vatten förorenas så att klimatet förändras och djur- och växtarter decimeras.

Allehanda föremål till människans nytta och nöje har i accelererande takt frambringats av den teknologiska utveckling som Fukuyama menar har breddat vägen för den liberala demokratin. Han skriver t.ex. »Technology makes possible the limitless accumulation of wealth, and thus the satisfaction of an ever-expanding set of human desires» (1992, s. xiv). Han noterar att denna utveckling ger upphov till »environmental damage and frivolity of consumerism» (1992, s. xiv), men föreställer sig att »these problems are not obviously insoluble on the basis of liberal principles, nor so serious that they would necessarily lead to the collapse of society as a whole» (1992, s. xxi). Min åsikt är att denna bedömning är överdrivet optimistisk, för som vi har sett berör problemet demokratins hjärta: är det realistiskt att tro att majoriteten i demokratier kan styra in sig själv på en väg som är närmast motsatt den hämningslösa konsumism som hittills karakteriserat den?

2. Jämlikhet och nyttomaximering

LÅT OSS UTGÅ ifrån att de för den liberala demokratin fundamentala principerna är »the twin principles of liberty and equality», som Fukuyama uttrycker det (1992, s. xi). Dessa principer stadfäster, grovt uttryckt, att var och en medborgare skall ha sinsemellan lika rättigheter och friheter som är så omfattande som de kan vara utan att förhindra att alla har dem. Häri ingår politiska fri- och rättigheter som att rösta i allmänna val, vilka genom majoritetsutslag avgör vem som skall ha regeringsmakten, och att enrollera sig i olika politiska organisationer. En stat kvalificerar sig inte som demokratisk utan att den tillmötesgår krav av detta slag. De erforderliga

fri- och rättigheterna innefattar också likhet inför lagen, rätt att förvärva egendom, yttrande- och pressfrihet o.s.v.

Dessa lika fri- och rättigheter, som bestämmer ett samhälles politiska struktur, betraktas av liberalt demokratiska tänkare, t.ex. John Rawls, som förenliga med social och ekonomisk ojämlikhet ifall denna ojämlikhet är så ordnad att samhället i stort tjänar på det, och ifall den resulterar från befattningar som är tillgängliga för alla (1971, s. 60 ff). Rawls anser inte att socio-ekonomiska skillnader som är till alla medborgares fördel – eller snarare till de sämst ställdas fördel, som han slutligen formulerar det (1971, s. 83 och 302) – är *orättvisa*. Detta kan bero på att han jämför vad som är orättvist med vad som är moraliskt oerättigt eller fel. En del andra, som jag själv, föredrar att använda termen »orättvisa» på ett snävare sätt, så att orättvisa blir *ett* skäl eller övervägande som kan göra något moraliskt fel. I egenskap av sådant skäl måste (o)rättvisa vägas mot andra moraliska skäl, t.ex. skälet att något är nytto- eller välfärdsmaximerande, i omdömen om huruvida något är moraliskt rätt eller fel. Enligt denna terminologi skulle Rawls' uppfattning kunna vara den, att vissa socio-ekonomiska ojämlikheter visserligen är orättvisa, men att detta uppvägs av att de sämst ställda tjänar på dem, så att utfallet totalt sett blir moraliskt rätt och riktigt.

Jämte en princip om rättvisa som jämlikhet måste moralen inkludera en nytto- eller välfärdsmaximeringsprincip; annars blir följden den absurda att jämlikhet på en låg välfärdsnivå blir lika bra, moraliskt sett, som jämlikhet på en hög nivå. Maximeringsprincipen medför att större ojämlikhet på en högre välfärdsnivå kan bli moraliskt bättre än mindre ojämlikhet på en lägre nivå. Sådana avvägningar mellan jämlikhet och nytta kan inte vara annat än intuitiva, och personer kan mycket väl hamna i olösliga dispyter om dem.

Det är viktigt att poängtera möjligheten av sådana konflikter mellan rättvisa och nyttomaximering eftersom det fäster uppmärksamheten vid att, även om den socio-ekonomiska ojämlikheten i ett samhälle är moraliskt acceptabel, kan det föreligga en moralisk invändning mot den som går ut på att den är orättvis. Det tycks mig rimligt att hävda att det är orättvist att vissa individer till följd av

bristande genetiska förutsättningar kommer att leva liv som är sämre än de liv som andra med bättre förutsättningar åtnjuter. T.o.m. i ett utopisk samhälle i vilket alla ges en likvärdig social start – likvärdiga familjeförhållanden, utbildningar, etc. – och alla befattningar är öppna för alla att söka, kommer de med sämre genetiska förutsättningar att vara förfördelade, något som Rawls är medveten om (1971, s. 72–74). P.g.a. sina anlagsbrister kommer de inte att tilldelas de mest prestigefyllda och välavlönade anställningarna. Vissa av dem kommer inte ens att vara med i arbetsmarknadskonkurrensen utan kommer att framleva sina liv på vårdinstitutioner. Socio-ekonomisk ojämlikhet som resulterar från dylika naturliga tillkortakommanden verkar orättvis emedan personer inte är ansvariga för dem och således inte förtjänar lägre välfärd på grundval av dem.

Såvitt jag kan se, finns det inget skäl till varför egalitarianer bör hålla socio-ekonomisk ojämlikhet för mindre orättvis än ojämlikhet med avseende på politiska fri- och rättigheter. Socio-ekonomisk jämlikhet är naturligtvis mycket svårare att åstadkomma. Av allt döma skulle detta företag kräva en sofistikerad genteknik som vi ännu inte har tillgång till och som det kanske av andra skäl – som risken för missbruk – heller inte är önskvärt att vi någonsin får i våra händer. Så kanhända får vi för all framtid acceptera förekomsten av socio-ekonomiska skillnader människor emellan – men de kan förstås likväl vara gravt orättvisa.

3. En hållbar levnadsstandard

FÖR ATT FINNA en moraliskt acceptabel välfärdsnivå i ett samhälle är det emellertid inte tillräckligt att begrunda implikationerna av jämlikhets- och maximeringsprinciper på dess *nuvarande* invånare. Vi bör snarare hitta en nivå som är hållbar för den förutsebara framtiden, som inte tömmer ut planetens resurser under denna tidsrymd. Det räcker inte för en demokrati att lägga sig på ett plan som skulle vara hållbart i den förutsägbara framtiden om dess medborgare fogade sig efter det, och medborgare i andra nationer konsumerar *vad de gör i dag*. Detta plan skulle kunna vara ganska högt för medborgare i befolkningsmässigt små demokratier, som

de skandinaviska, därför att de konsumerar en försvinnande liten del av jordens resurser. Nej, rättvisan kräver att nivån är förenlig dels med att befolkningsrika länder som Kina och Indien, som befinner sig i dramatisk ekonomisk uppgång, lyfter sig upp till nivån i en relativt nära framtid, dels att fattigare länder i tredje världen likaledes gör så i den mer avlägsna framtiden. Nivån behöver inte vara förenlig med att de senare uppnår den i den närmsta framtiden eftersom detta inte är realistiskt.

Denna hållbara välfärdsnivå är säkerligen markant lägre än den nivå västdemokratier för närvarande befinner sig på. En kalkyl ger vid handen att om de sex miljarder människor som existerar i dag skulle höjas till detta plan, så skulle »det mänskliga avtrycket» i form av konsumtion av råvaruresurser och utsläpp av avfall bli tolv gånger så stort som det nu är (se Diamond, 2005, s. 495). Detta är naturligtvis klart ohållbart, och då har vi ändå bortsett ifrån prognosen att jordens befolkning kommer att fortsätta att växa, kanske med 50% under det kommande halvseklet.

Så för att hamna på ett hållbart plan måste konsumtionen i välfärdsdemokratierna i väst – som Fukuyama med rätta beskriver som »frivolous» – drastiskt reduceras. Det innebär att den individuella handlingsfrihet, som hyllas i dessa demokratier, kraftigt måste beskäras. Denna nedskärning kommer att bli speciellt kännbar eftersom framtida vetenskapliga och teknologiska landvinningar troligen kommer att fortsätta att spotta ut nya konsumtionsmöjligheter vilka kommer att vara förbjudna av hushållningsskäl. Fukuyama skriver att »we have trouble imagining a world that is radically better than our own» (1992, s. 46). Oavsett om detta påstående är sant beträffande dagens välfärdsdemokratier eller ej, så kommer det inte att vara sant om dem i framtiden ifall de effektuerar de restriktioner jag har ställt i utsikt. För att föreställa sig bättre liv behöver deras medborgare bara erinra sig det ohämmade överflöd som härskade i deras samhällen i det nära förflutna.

Som exempel på restriktioner som kan bli aktuella kan nämnas ransonering av köttätande för att minska den andel av land som brukas för att föda upp köttdjur – nu omkring 80% av den landareal

som används för matproduktion – och för att minska utsläppet av metangas från idisslare vilket kraftigt bidrar till den globala uppvärmningen. Bil- och flygresande måste också påtagligt begränsas, dels för att deras koldioxidutsläpp också lämnar bidrag till växthus-effekten, dels för att vi annars oroväckande snart uttömmar våra oljereserver. Sådana restriktioner kan ta formen antingen av regelrätta förbud eller av tung beskattning, men oavsett vilket kommer de att upplevas som kännbara begränsningar av den personliga friheten av många medborgare i välfärdsdemokratier.

Det är värt att notera att rättfärdigandet av dessa restriktioner är oberoende av vilken ståndpunkt man intar i frågan om den utsträckning i vilken rika länder bör bistå fattiga länder i tredje världen. Detta är en annan komplex frågeställning som jag måste avstå från att här behandla. Om vi i välfärdsdemokratierna har nämnvärda förpliktelser att hjälpa folk i tredje världen, vilket förefaller mig sannolikt, kommer givetvis sänkningen av vår levnadsstandard att bli större än den som fordras för en resursmässigt bärkraftig nivå. Men sänkningen kommer att bli smärtsam nog om den skall *vara förenlig med* att dessa nationer i tredje världen själva lyfter sig till samma nivå – eller om den skall vara förenlig ens med att nationer som är på god väg, t. ex. Kina och Indien, lyckas med detta lyft. Om Kina ensamt uppnår denna nivå, beräknas det mänskliga avtrycket på jorden att fördubblas (Diamond, 2005, s. 495).

4. Varför miljöproblemen utgör en utmaning för demokratin
 DET VERKAR OSANNOLIKT att flertalet medborgare i välfärdsdemokratier frivilligt skulle samtycka till kraftiga nedskärningar av sin levnadsstandard. Denna bedömning är baserad inte enbart på det faktum att folk måste ge avkall på ting som de vant sig vid att bruka till nytta och nöje. Den är också baserad på att dessa uppoffringar kommer att vara gagnlösa, inte kommer att ha någon märkbar effekt på uttömningen av naturresurserna, såvida inte ett tillräckligt antal andra medborgare också gör liknande uppoffringar. I dagens demokratier, som är av en sådan storleksordning att medborgarnas motivation överlag är obekant för flertalet andra, kan man få en ga-

rant för en mer allmän uppslutning kring nedskärningar endast om myndigheterna framtvingar dem genom beskattning eller genom lagar med straffpåföljder. Utan sådana myndighetsingripanden förefaller det högst sannolikt att majoriteten av medborgare i välfärdsdemokratier inte kommer att påta sig några inskränkningar, som riskerar att bli bortkastade, utan kommer att fortsätta på den inslagna vägen av överkonsumtion.

Detta samarbets- eller samordningsproblem är känt som »allmänningens tragedi» («the tragedy of the commons», se Hardin, 1968). Grovt uttryckt består problemet i att det inte är rationellt för folk att göra märkbara uppoffringar av personlig välfärd för att förverkliga något gemensamt mål om de saknar en försäkran att så många andra personer gör samma uppoffringar att målet uppnås. Antag att om bönderna låter sina betesdjur beta på allmänningen i nuvarande grad, blir konsekvensen överbetning, brist på foder i framtiden, nödslakt och så småningom svält för bönderna och deras familjer. Antag vidare att om en eller ett par bönder drar in på sina djurs betning medan inga andra gör det, kommer fortfarande överbetning att resultera, om än något senare. Under dessa omständigheter är det inte rationellt för någon bonde att reducera sina djurs betning i nödvändig grad med mindre än att han kan försäkra sig om att alla andra gör detsamma. Utan en sådan försäkran är det rationella agerandet för varje bonde att fortsätta som hittills, trots att detta leder till svält i framtiden.

I detta relativt småskaliga exempel kan vi realistiskt tänka oss att varje bondes reduktion av sin boskaps betning gör en märkbar skillnad på allmänningens växtlighet och att varje bondes reduktion till en viss grad är nödvändig och tillsammans med andras likartade reduktion tillräcklig för att undgå överbetning. Det säger sig självt att detta inte är ett realistiskt antagande när det gäller var och en välbeställd individs eller familjs inverkan på den globala miljön. Denna påverkan är tvärtom omärklig och det fordras otaliga sådana individer eller familjer för att deras miljöpåverkan skall bli märkbar. Följaktligen är heller ingen enskilds nedtrappning av sin konsumtion nödvändig för att den skadliga miljöpåverkan skall upphöra.

Dessa förhållanden accentuerar samarbetsproblemet, ty var och en kan helt riktigt säga till sig själv: »Oavsett om tillräckligt många andra begränsar sin konsumtion av resurser och sitt utsläpp av avfallsprodukter eller ej, så är det dumt av *mig* att göra det, eftersom detta kommer att försämra min egen situation utan att märkbart förbättra miljön och därigenom bidra till allas bästa.» Det framstår under dessa förhållanden som helt irrationellt att ålägga sig själv några begränsningar om man inte har någon försäkran om att man därigenom bidrar till att tillräckligt många andra åtar sig erforderliga begränsningar. I avsaknad av en dylik försäkran kan var och en med rationaliteten i ryggen fortsätta i gamla hjulspår tills ett eventuellt miljösammanbrott sätter stopp. Till yttermera visso skulle var och en av oss inte känna sig speciellt skyldig för detta sammanbrott därför att vår individuella skärv till det är ju inte märkbar. Den enda realistiska utvägen ur denna återvändsgränd verkar vara att myndigheterna genom lagstiftning gör det tillräckligt kostsamt för de enskilda medborgarna att underlåta att delta i ett gemensamt åtstramningsprogram.

Det finns andra psykologiska mekanismer som förvärrar kooperationsproblemet vad miljön anbelangar. En sådan är vår benägenhet att »diskontera» den mer avlägsna framtiden i förhållande till den mer näraliggande, d.v.s. förhållandet att vi bryr oss mindre om vad som händer i framtiden i ungefärlig proportion till hur avlägsen den är från nuet. Det är denna benägenhet som gör att vi drar en lättnadens suck när en obehaglig händelse blir uppskjuten och som får oss att emotse det behagliga med otålighet. Eftersom mer radikala miljöförsämringar ligger i ett längre tidsperspektiv, leder denna benägenhet oss att negligera deras betydelse och tänka något i stil med »Det löser sig».

Dessa miljöförsämringar kan rentav vara så avlägsna att de kommer att inträffa efter vår död och kanske t.o.m. efter våra barns död. En stor del av dem kommer dessutom att drabba folk på geografiskt fjärran platser. Detta späder på vår tendens att bagatellisera dem, ty det är ett psykologiskt faktum att vi tenderar att bry oss mest om oss själva och andra i proportion till hur närstående de är oss, om

de är släkt, vänner eller åtminstone finns framför våra ögon. Dessa begränsningar i vår förmåga till omsorg blir alltmer av en belastning, ju mer vår teknologi utvecklas och ju större potential den får att verka över hela planeten och långt in i framtiden. De spelade mindre roll när människans verktyg var enkla och hon bara kunde omvandla sin närmsta omgivning.

Beträffande miljöförstörelse och klimatförändringar tillkommer dessutom att de är försåtliga och smyger sig på oss. Det är först i tidsperspektiv av flera årtionden eller mer som de blir tydligt märkbara. Det gäller t. ex. glaciärers och polarisarnas nedsmältning: från ett år till ett annat kan de inte skönjas, utan det är först om man går tillbaka decennier som de blir slående. När det gäller en eventuell global temperaturhöjning, är det inte bara så att den sker successivt utan den maskeras dessutom av naturliga väderleksvariationer från ett år till ett annat. Till detta kommer att när studier över längre tidsrymder väl slår fast att dessa förändringar faktiskt äger rum, är det inte uppenbart att deras huvudsakliga orsak står att finna i mänskliga levnadsvanor. Redan före människans inträde genomgick ju jorden remarkabla klimatvariationer, och orsakerna bakom dessa kan också vara ansvariga för de sentida klimatförändringar som nu konstateras. Detta förser dem, som vill bestrida att välfärds-människans livsstil utövar ett fördärvligt miljöinflytande och att hon därför bör reformera den, med ytterligare manöverutrymme. En olycksbådande omständighet i det här sammanhanget är emellertid att när detta inflytande väl blir obestriddigt, kan det vara föresent att effektivt stoppa nedbrytningsprocesserna i naturen: de kan fortskrida av sin egen inneboende kraft.

Mot denna bakgrund kan det vara värt att nämna ytterligare en psykologisk mekanism. Det vi sedan lång tid tillbaka vant oss vid binder vår föreställningsförmåga så att vi spontant inbillar oss att framtiden kommer att se ut ungefär som det förflutna. Fastän vi vet att vi en dag kommer att dö, har vi t. ex. svårt att åskådliggöra för oss att vi en dag kommer att ligga på vårt yttersta. Spontant är vi benägna att tänka oss att våra liv kommer att fortgå ungefär som de hittills förlöpt. På samma sätt tenderar vi att föreställa oss att vårt

bekväma liv kommer att fortsätta som förut. Vi har svårt att ta på allvar möjligheten att vår eller vår avkommas standard kommer att markant försämrans som konsekvens av att naturresurserna sinar.

P.g.a. alla dessa faktorer ter det sig osannolikt att det stora flertalet medborgare i välfärdsdemokratier självmant kommer att sätta åtstramningsåtgärder i verket. Om sådana åtgärder skall bli verklighet, måste de nog införas »ovanifrån» av regering och statliga myndigheter. Haken i denna procedur är att en demokratisk regering som förespråkar åtstramningar kommer att bli impopulär och riskerar att förlora makten i nästa val om det finns konkurrerande partier som utlovar en mer generös politik. Det är högst troligt att det kommer att finnas sådana konkurrenter, redan av den anledningen av runda vallöften är en säker väg till makten i denna situation. Kom också ihåg att det förmodligen inte kommer att existera vetenskapliga fakta som bortom allt tvivel bevisar att människan är huvudorsaken till miljöförstörelsen. Det är mycket frestande för makt sugna politiker att utnyttja denna osäkerhet och utan alltför dåligt samvete ge väljarna frikostiga löften.

Till råga på allt dyker allmänningens tragedi upp på nytt i relationen stater emellan. Politiker i en demokrati kommer att vara speciellt motvilliga att ställa sig bakom välfärdsnedskärningar i deras eget land om de inte kan förlita sig på att politiker i tillräckligt många nationer världen över är redo att ta till liknande åtgärder för att en miljökatastrof skall avstyras. En sådan tilltro till andra staters samarbetsvilja förutsätter dock internationella överenskommelser och någon överstatlig institution som kan ge sanktion åt dem. Att ett sådant internationellt arrangemang skall kunna inrättas inom de närmsta decennierna verkar otroligt. De rådande ekonomiska och ideologiska skillnaderna lägger nog hinder i vägen för det. Uppstigande ekonomiska stormakter, som Kina och Indien, kommer förmodligen att göra anspråk på en välfärd liknande den som västdemokratierna länge har åtnjutit – även om de sistnämnda har påbörjat en nedtrappning. Ideologiska motsättningar har också bidragit till att blockera de flesta internationella ansträngningar efter andra världskriget. Totalt sett har dessa motsättningar knap-

past avtagit under de senare decennierna. Vissa motsättningar har mildrats, främst den som gick under beteckningen »det kalla kriget». Men andra ideologiska konfrontationer har tagit deras plats, i synnerhet den allt starkare polariseringen mellan den muslimska sfären och den västerländska. Följaktligen det verkar mycket osannolikt att vi under de närmsta årtionden skall lyckas bygga upp ett fungerande internationellt samarbete kring miljön – och mer än ett par årtionden har vi av allt att döma inte på oss. Allmänningens tragedi verkar alltså utgöra ett praktiskt olösligt problem på det internationella planet, och därigenom kan det heller inte få någon lösning på det nationellt demokratiska planet.

Fukuyama hävdar (1992, kap. 10), som sagt, att det råder en växelverkan mellan industrialismen och den därpå sammanhängande höjningen av levnadsstandarden och framväxten av den liberala demokratin. Den liberala demokratin började ju växa fram i Europa samtidigt med industrialismen, för cirka 200 år sedan. När fler medborgare fick det bättre ställt, kom de också med krav på politiskt inflytande. En sak som anförs i demokratin favör är att den ger medborgarna större möjlighet att tillvarata sina intressen. Det var rimligen därför som demokrati krävdes så snart de materiella livsbetingelserna möjliggjorde framförandet av politiska krav. Den tilltagande miljöförstörelsen är, tror jag, den största utmaningen demokratin står inför just emedan strypningen av den förutsätter att majoriteten i välfärdsdemokratierna kännbart försakar sitt egenintresse för att gynna främmande intressen, hos folk i fjärran länder och i kommande generationer samt hos icke-mänskliga djur. Demokratin har historiskt sett varit den växande välfärdens politik; redan det kan vara nog att väcka undran om den också kan vara den krympande välfärdens politik.

5. En fördel med totalitarianism

ICKE-DEMOKRATISKA OCH totalitära regimer kan mer effektivt genomföra impopulära reformer emedan deras makt inte hänger på omval. Detta kan vara både en fördel och en nackdel, beroende på om reformerna är välgörande eller skadliga. Den ett-barnsför-

ordning som Kina tvångsmässigt införde för drygt ett decennium sedan kan illustrera saken. Detta påbud har blivit starkt kritiserat t.ex. med hänvisning till FN:s deklaration om mänskliga rättigheter från 1948, vars artikel 16 slår fast att män och kvinnor i myndig ålder har rätt att bilda familj, utan att sätta någon gräns för familjens storlek. Mot denna artikels bakgrund är det inte förvånande att det mer demokratiska Indien inte försökt påtvinga sin befolkning någon förordning liknande den kinesiska. Resultatet är att omkring 2025 beräknas de båda ländernas befolkning att vara densamma, cirka 1,4 miljarder, trots att den 30 år tidigare var 1,2 miljarder i Kina mot 900 miljoner i Indien.

Det är inte orimligt att hävda att det hade varit fördelaktigt, såväl nationellt som internationellt, om Indien hade introducerat samma policy, fastän den globala befolkningstillväxten inte längre ses som ett lika gravt problem som tidigare. Nu anses det inte osannolikt att befolkningsökningen kommer att plana ut kring tio miljarder. En sådan ökning är emellertid allvarlig nog för, som redan nämnts, om de sex miljarder som lever i dag alla skulle komma i åtnjutande av den levnadsstandard som är gängse i västvärldens demokratier, skulle det mänskliga trycket på miljön vara tolv gånger större än det är för närvarande. Det vore omoraliskt att hysa förhoppningen att vi undslipper denna katastrof genom att den större delen av jordens befolkning fortlever i fattigdom.

Förutom att denna förhoppning är omoralisk, är den av allt att döma också orealistisk eftersom utplaningen av befolkningstillväxten tycks hänga samman med en ökning av välfärden: ju högre välfärd, desto lägre nativitet, är regeln. Jag vet inte om orsakerna till detta samband är helt klarlagda, men det förefaller inte djärvt att gissa att ifall välståndet stiger, ser par det som mindre angeläget att skaffa många barn för att skaffa sig garanti för att någon sörjer för dem i deras ålderdom. Ökat välstånd innebär också ofta ökad tillgänglighet av preventivmedel. Hur som helst, det faktum att befolkningsökningen avtar om välfärden i de fattigare länderna går upp, konstituerar ingen grund för förtröstan inför miljöproblemen. Det placerar oss snarare i en rävsax: antingen ökar miljötrycket ge-

nom att välfärden ökar globalt eller också genom att befolknings-tillväxten inte planar ut.

Det tycks således naivt att tro att miljöproblemen löser sig »av sig själva». Åtgärder med denna uttryckliga avsikt är nödvändiga. Men, som jag har argumenterat, det verkar osannolikt att sådana, för majoriteten impopulära, åtgärder kan genomföras på demokratiskt vis inom ramen för de få decennier som verkar stå till vårt förfogande innan miljöförstörelsen blir irreversibel. Möjligheten att snabbt verkställa allmänt impopulära åtgärder är större i en diktatur. Det centralstyrda Kina skulle t. ex. ha en bättre chans att kunna sätta miljövänliga reformer i kraft. Under Mao Zedong genomgick Kina, i likhet med Sovjetunionen under Stalin, på ett fåtal decennier en industrialisering som tog Europa sekler. Kan Kina lika kvickt reversera denna process? Kina lyckades ju exempelvis fasa ut blyet i bensin mycket snabbare än vad västländerna mäktade med.

Så länge västdemokratierna bibehåller sitt nuvarande välstånd, kommer den kinesiska regeringen, av nationell stolthet om inte annat, att sikta på samma nivå. Det bekräftas bl. a. av att den subventionerar bensin i den utsträckning att bilister kan inhandla den till ett pris som ligger under marknadspriset. När jag skriver detta, förtäljer nyheterna att Kinas regering föreskriver inskränkningar för bilförarna i Beijing under OS – de tillåts bara använda sin bil varannan dag – men detta gäller endast under spelen. Sedan är det återigen fritt fram för körning efter behag på subventionerad bensin med stadens 3,3 miljoner bilar, vilka utökas med ett tillskott på 1 000 bilar per dag. De kinesiska myndigheterna skulle antagligen äventyra sin maktposition ifall den förde en politik som satte miljöhänsyn framför medborgarnas välstånd. Eftersom miljömedvetenheten bland allmänheten i Kina verkar vara mindre snarare än större än den är i väst – kanske till följd av att utbildningsnivån i Kina generellt är lägre – skulle en välfärdsstagnation av den kinesiska allmänheten kunna tolkas som att deras regering inte har samma dådkraft som regeringarna i väst.

Rent teoriskt skulle en meritokrati bestående av en vetenskapligt utbildad elit med diktatorisk makt snabbt kunna iscensätta en mil-

jövänlig politik. Men att en sådan meritokrati inom en överskådlig framtid skulle demokratiskt röstas fram är en verklighetsfrämmande spekulaton av samma skäl som framlades i sektion 4. Att den skulle komma till makten med odemokratiska medel, en kupp, är inte ens perifert relevant för uppsatsens ämne som är den liberala demokratin möjligheter att häva den miljödestruktiva trenden.

6. Demokratin och »historiens slut»

FUKUYAMA SKRIVER ATT »we can argue that history has come to an end if the present form of social and political organization / d.v.s. den liberala demokratin / is *completely satisfying* to human beings in their most essential characteristics» (1992, s. 136). För honom är dessa »essential characteristics», i en begreppsbildning lånad från Platon, begärsdelen av själen som eftertraktar stillandet av materiella behov, samt den »tymotiska» delen vars håg står efter erkännande. Fukuyama är, som redan framkommit, förvissad om att den liberala demokratin är i stånd att tillmötesgå begärsdelen genom att servera ett materiellt överdåd. Hans oro kretsar kring tillfredsställelse av den tymotiska delen.

Åtminstone för resonemangets skull är jag beredd att gå med på att människor har önsknningar eller mål av dessa båda typer. Jag är dock mer böjd att tolka den tymotiska sidan i termer av evolutionär psykologi än i hegelianska termer, vilket är Fukuyamas grepp. Det tycks mig klart att människor – i synnerhet män – i allmänhet är starkt konkurrensinriktade, att de strävar efter att överträffa sina artfränder både ifråga om materiella ägodelar och social status. Förklaringen till denna inriktning är, tror jag, den evolutionära: att framgång i dessa hänseenden skänker reproduktiva fördelar, men denna aspekt kan vi lämna därhän i sammanhanget. Huvudsaken här är att människor (åtminstone män) åstundar *högre* erkännande eller anseende än andra och alltså inte låter sig nöja med att vara jämlika med andra i detta avseende. De skulle därför spränga ramarna på en styrelseform som försåg alla medborgare med samma grad av anseende. Så om faktiska demokratier verkligen gav alla samma anseende, skulle Fukuyama ha rätt i sin farhåga att de inte kan bilda historiens slut.

Nu är det emellertid enbart i en formell mening som medborgarna i faktiska demokratier är jämlikar. Enligt gällande lag har de förvisso ett knippe gemensamma fri- och rättigheter, men detta är förenligt med de mest hisnande socio-ekonomiska nivåskillnader. Det är ju inte bara så att liberala demokratier har en fri marknad där driftiga och skrupelfria aktörer kan samla ihop enorma förmögenheter, utan den representativa demokratin kan förse sina valda representanter med oerhörda maktbefogenheter och därmed skyhögt anseende. Också den mest klandrade nordamerikanske president har uppenbarligen ett anseende som vida överträffar den genomsnittlige undersåtens, och detta är säkert också en anseendeförhöjning som vida överträffar den som varit uppnåelig i de flesta av historiens samhällen. Det jag vill komma fram till är alltså att faktiska demokratier inrymmer en så omfattande anseendeskillnad att, även om människan (enkannerligen av manligt kön) kämpar efter att överglänsa andra i anseende, har hon stora möjligheter att finna utlopp för sin natur i dem.

Kan därför den liberala demokratin utgöra historiens slut i Fukuyamas bemärkelse av ett tillstånd som ger människan permanent tillfredsställelse så att hon inte söker vidare efter andra sociala och politiska arrangemang? Fukuyama argumenterar själv (1992, kap. 20) för att demokratin har varit stabil endast i samhällen som hållits samman av starka kulturella band, som en utpräglad känsla av nationell enhet eller en gemensam religion. I så fall skulle den tilltagande mångkulturalismen i många av dagens västliga demokratier kunna destabilisera dem. Jag ämnar inte ta ställning till riktigheten av denna spekulation, utan för den på tal endast därför att den riktar uppmärksamheten på att demokratins stabilitet eller varaktighet beror av andra faktorer än hur väl den stillar behov av materiella ting och erkännande. Den liberala demokratin vilar på ideologiska dogmer som exempelvis att det bör råda åtskillnad mellan stat och religion och att alla människor har lika värde (en dogm som, lite paradoxalt i ljuset av åtskillnadsdoktrinen, tycks bottna i den kristna religionen). Om dessa dogmer förkastats därför att någon motstridig ideologi vinner insteg i människors sinnen,

kan detta följaktligen medföra att demokratin anses passé. Jag skall inte sia om hur sannolik någon sådan strömkantring är, men jag ser inte hur den kan uteslutas. Människosläktet har inte precis gjort sig känt för att slå sig till ro i något hänseende utan söker ständigt förnyelse.

Således känner jag tvivelsmål inför tanken på ett historiens slut i Fukuyamas mening. Dessa tvivel har i grund och botten att göra med vad Fukuyama med en Kantinfluerad fras kallar människans »asocial sociality». Människan är social varelse som måste samarbeta med sina artfränder för att skapa sig en bra tillvaro, men hon är också en asocial varelse som tävlar med dem i syfte att skaffa sig en ännu bättre tillvaro. Detta resulterar i en kontinuerlig spänning och växling mellan strid och sämja som utan avbrott driver den mänskliga civilisationen vidare – tills mänskligheten utplånas av sig själv eller av någon naturkatastrof.

Den fråga jag behandlat rör möjligheten att mänskligheten kan komma att utplåna sig själv genom att hennes exploatering av naturen uttömmar dess resurser. Mer precist har jag diskuterat om den liberala demokratin har medel att stävja denna olycksbådande trend. Min slutsats är som sagt negativ: den liberala demokratin, vilken historiskt sett burits fram av den industriella exploateringen av naturen och den beledsagande välfärdshöjningen, är oförmögen att moderera denna process till den grad att en miljökrasch undviks. Kraschen behöver visserligen inte bli så omfattande att mänskligheten går under och historien tar slut i denna den sorgligaste av meningar, men sannolikt blir en markant nedgång av levnadsstandarden i västliga demokratier konsekvensen.

7. Ingen dystopisk determinism

OM VI TITTAR tillbaka på de 100 000 år eller så som förflutit sedan *homo sapiens* började kolonisera jordklotet från Östafrika, ser vi ett förlopp av rastlös expansion och exploatering med mycket få perioder av återhållsamhet. När dessa perioder har inträffat, har omständigheterna varit annorlunda än de som föreligger beträffande den globala miljöförstörelsen. Människor har lyckats hushålla med

naturresurserna när deras samhällen antingen har varit så små att alla invånare har känt varandra, och en ömsesidig kontroll eller solidaritet har varit praktiskt möjlig, eller också när det har existerat en stark centralmakt som har styrt ett helt territorium och dess invånare (jmf Diamond, 2005, s. 277–278 och 429). Uppenbarligen är ingetdera av dessa villkor uppfyllda när det gäller den globala miljön. Många stater i olika ideologiska schatteringar tävlar om att utnyttja dess tillgångar, och en del av dem har lyckats kapa åt sig orättvist stora andelar. Dessa djupa motsättningar kan knappast överbryggas på den korta tid som står till buds så att internationella överenskommelser och kontrollinstanser kan inrättas som effektivt övervakar hushållningen av naturtillgångar. Denna hypotes bestyrks av att miljöproblemen har dryftas under ett par, tre decennier och flera försök har gjorts att ingå internationella fördrag, men med klen praktiskt resultat.

Det ligger nära tillhands att ta det tragiska ödet hos mänskliga kulturer, som gått under p.g.a. överexploatering på Påskön (Rapa Nui) och annorstädes, eller hos djurarter, som varit så reproduktivt framgångsrika att de rusat in i en populationskollaps, till modell för vad som nu håller på att hända globalt. Vi måste emellertid akta oss för att begå misstaget att anta att vi är biologiskt determinerade att konsumera och reproducera oss tills vi stöter på yttre hinder. Som hela den mänskliga historien visar, är människan mer än något annat djur biologiskt determinerat att lära sig av erfarenhet och anpassa sitt beteende i ljuset av dess lärdomar. Detta är den huvudsakliga förklaringen till det rika spektrumet av mänskliga kulturer.

Vissa aspekter av vårt beteende är emellertid svårmodifierbara. Man kan tryggt utgå ifrån att om mänskligheten inte råkar ut för någon avgörande genetisk mutation kommer merparten av den inte att svälta sig själva, inte att avstå från sex eller leva i självvald isolering, vad deras erfarenhet än tycks lära dem. Det är sant att vissa extremofiler av olika läror eller irrläror har förmått praktisera dessa beteenden, men man kan med stor visshet förutsäga att dessa beteendeformer inte kommer att spridas till en vidare allmänhet. Därtill är driften att stilla hungern, att ha sex och umgås med sina artfränder

alltför dominant i människonaturen. Följaktligen är framtida samhällen, i vilka dessa former av avhållsamhet är normen, uteslutna.

Frågan är nu om den motivation som driver människan att överexploatera naturresurserna likaså är alltför kraftfull för att hos majoriteten kunna tyglas av hennes insikt i hur destruktivt detta beteende är på sikt. Man kan vara övertygad om att denna insikt kan bemäktiga sig några handfullar individer i tillräcklig utsträckning för att de skall vara beredda att aktualisera de erforderliga beteendemodifikationerna. Men det är en helt annan sak om de i samma grad kan bemäktiga sig en bred allmänhet. Detta är dock vad som krävs för att en liberal demokrati skall modifiera sin politik (medan det för modifikation av en meritokratis politik räcker med att ett fåtal makthavare omvänds). Som framkommit lutar jag åt det pessimistiska hållet, men ingen bedömning av den liberala demokratis kapacitet att hantera miljön kan bli annat än tentativ. Det ter sig som om oförutsägbara hårsmåner, som om Al Gore i stället för George W Bush hade tilldömts segern i det rekordjämnade presidentvalet i USA år 2000, kan få avgörande konsekvenser för världens framtid.¹

→

Ingmar Persson är professor i praktisk filosofi vid Göteborgs Universitet.

Noter

1 Stort tack till Folke Tersman för synpunkter.

Referenser

- DIAMOND, JARED, *Collapse*, (2005), London: Penguin Books.
 FUKUYAMA, FRANCIS, (1992), *The End of History and the Last Man*, London: Penguin Books.
 HARDIN, GARRETT, (1968), »The Tragedy of the Commons», *Science*, vol. 162, s. 1243–1248.
 RAWLS, JOHN, (1971), *A Theory of Justice*, Cambridge Mass.: Harvard University Press.